

**ПЕРЕВАГИ ТА ЗАГРОЗИ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ДРІБНИХ
ВИРОБНИКІВ МОЛОКА**

Проаналізовано стан ринку молокосировни та визначено необхідність трансформації господарств населення. Обґрунтовано роль молочарських кооперативів як альтернативи ОСГ. За результатами діяльності СОК молочного напрямку визначено основні переваги і загрози. Е процесі проведеного SWOT-аналізу молочарських кооперативів, з врахуванням сильних і слабких сторін, окреслено можливості, які необхідно розвивати, та визначено шляхи подолання існуючих проблем.

Постановка проблеми

Сучасний стан виробництва молока перебуває у незадовільному стані: економічна слабкість виробників на ринку молокосировини, застаріла збутова інфраструктура села, низька якість виробленої продукції тощо. За таких умов протягом останніх двох десятиліть основним виробником молока є господарства населення.

Особисті селянські господарства (ОСГ) виробляють близько 80% молокосировини, створюючи основний канал пропозиції для молокопереробних підприємств. Характерною негативною особливістю таких суб'єктів ринкових відносин є те, що в їх функціонуванні практично відсутні процеси покращення якості, модернізації виробництва, а також на низькому рівні відбуваються економічні взаємовідносини з іншими суб'єктами ринку та державою. В умовах євроінтеграційних процесів ринок молока потребує регулювання державою якості виробленої продукції, тому ОСГ, рано чи пізно втратять статус основного виробника молокосировини. Водночас, у державі не створено необхідної кількості високотоварних сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, які б змогли задовольнити потребу у молокосировині.

Наразі є нагальною потреба у такій формі господарської діяльності, характерною особливістю якою буде збір та зберігання молокосировини, контроль якості та подальша реалізація. Цією формою є сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, який виступає як об'єднання дрібних сільськогосподарських виробників і є поширеним у агробізнесі країн світу з розвинутою економікою. На сьогоднішній день сільськогосподарська кооперація в Україні не набула необхідного масштабу для того, щоб зробити діяльність господарств населення ефективною. Таким чином, подальшого дослідження потребують не тільки можливості та переваги кооперативів, а й існуючі проблеми, які перешкоджають розвитку у нашій державі обслуговуючої кооперації агровиробників в тому числі й виробників молокосировини.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Особливої уваги при розгляді питань функціонування обслуговуючих кооперативів заслуговують, зокрема, праці вітчизняних науковців В. В. Зіновчука, М. М Ільчука, М. Й. Маліка, Л. В. Молдован, М. К. Пархоμεць, А. О. Пантелеймоненка та інших. Проте, не дивлячись на велику кількість наукових праць та приділену увагу держави у питанні розширення мережі кооперативів, невелика кількість СОК та їх повільне поширення серед малих форм господарювання зумовлюють необхідність постійного вивчення проблем функціонування та ефективної діяльності обслуговуючої кооперації, зокрема, на ринку молокосировини.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану функціонування обслуговуючих молочарських кооперативів Житомирської області, обґрунтування переваг кооперації для дрібних виробників молока та визначення загроз, які гальмують розвиток молочарських СОК.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є процес розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах сучасного ринку молокосировини Житомирської області.

У процесі дослідження розвитку та діяльності суб'єктів ринку молокосировини використовувалися загальні та спеціальні методи: монографічний (при вивченні та аналізі стану ринку молока Житомирської області), економіко-статистичний (при порівняльному аналізі діяльності кооперативів), графічний (для ілюстрації динаміки цін на молоко), метод аналізу конкурентних переваг (SWOT-аналіз діяльності молочарських СОК), абстрактно-логічний (при визначенні існуючих проблем СОК та формуванні висновків і рекомендацій) тощо.

Результати дослідження

Особисті селянські господарства є специфічним суб'єктом аграрної економіки щодо самостійно орієнтованої форми господарювання, здатною адаптуватися до складних ринкових умов. Саме економічна гнучкість та простота в організації дозволила ОСГ стати основними виробниками молокосировини у період спаду сільськогосподарського виробництва в агроформуваннях Житомирської області (табл. 1).

Таблиця 1. Виробництво молока, продуктивність й поголів'я корів у господарствах населення та сільськогосподарських підприємствах Житомирської області

Виробники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 до 2010 рр.	
				+/-	%
1	2	3	4	5	6
Виробництво молока, тис.т.					
Сільськогосподарські підприємства	88,3	89,6	102,7	14,4	116,3

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Господарства населення	489,5	479,5	492,2	2,7	100,6
Чисельність поголів'я корів на кінець року, тис. гол.					
Сільськогосподарські підприємства	35,6	34,5	33,8	-1,8	94,9
Господарства населення	106,8	102,7	100,6	-6,2	94,2
Продуктивність корів, кг					
Сільськогосподарські підприємства	2885,6	3027	3454	568,4	119,7
Господарства населення	4536,6	4579,8	4703	166,4	103,7

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [1] та держ. статистики [8].

За період 2010–2012 рр. основними тенденціями виробництва молкосировини були: постійне зменшення поголів'я корів молочного напрямку на 5,1 % у с.-г. підприємствах та 5,8 % в ОСГ, паралельно із цим відбувався ріст продуктивності корів у агроформуваннях та господарствах населення на 19,7 % та 3,7 %, відповідно. Як наслідок, за останні 3 роки вдалося збільшити виробництво молока у с.-г. підприємствах на 16,3 % та ОСГ на 0,6 %. Такі об'єми виробництва молокопродуктового комплексу забезпечують нинішні потреби населення у споживанні молока та молокопродуктів (рис. 1). Однак, споживання з розрахунку на одну особу в Житомирській області за рік припадає 264,1 кг молока, що менше за встановлену МОЗ України норму, яка становить 282 кг.

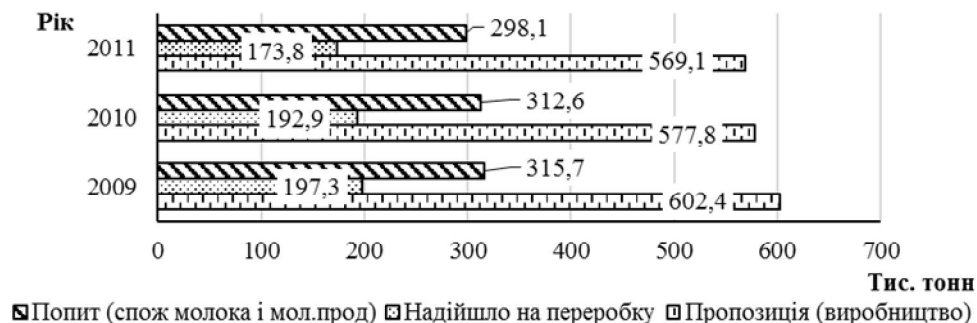

Рис. 1. Виробництво та споживання молока у Житомирській області

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [1] та держ. статистики за даними [7, с. 15], [8].

Водночас, актуальною проблемою залишається дефіцит якісного молока: у 2012 р. на переробні підприємства Житомирської області надійшло 5,2 % молока вищого сорту та 76,1 % другого сорту [1]. Існуюча потреба у якісній сировині може бути компенсована за рахунок створення потужних високотоварних сільськогосподарських підприємств, що є можливим за рахунок залучення інвестицій. Однак, нинішнє виробництво молокопродукції забезпечується діяльністю господарств населення, які мають ряд проблем: низьку якість виробленої сировини, заборгованість переробних підприємств перед селянами [6], низьку ціну закупівлі молока та неможливість впливати селян на процес ціноутворення через відсутність договорів продажу. Враховуючи одноосібність, малі розміри, невеликі об'єми виробництва та брак обігових коштів, дороговизну необхідного обладнання тощо, господарства населення потребують консолідації зусиль у заготівельній та збутовій діяльності. Суб'єктом, який здійснює заготівлю та/або збут молока, є молочарський кооператив, собою представляє що стаціонарний пункт для прийому молокосировини тільки у власності селян. Молокоприймальні пункти, як правило, належать переробним підприємствам, що позначається на ціні закупівлі молока, в той час, як молочарський кооператив здатний захищати інтереси селян, даючи можливість самостійно визначатися щодо ціни та каналів реалізації продукції. Завдяки таким сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, виробники молока можуть отримувати реальну ціну за свою продукцію та збувати її на договірних основах.

Станом на початок 2013 р. у Житомирській області зареєстровано 105 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, з них діючих – 32. Приблизно третину з них складають молочарські та ті, що надають послуги зі збору молока, 11 кооперативів: сім у Бердичівському районі (розпочали діяльність у 2012 р.), два у Олевському і по одному у Романівському та Ружинському районах.

За результатами 2012 року, 4-и молочарські кооперативи надали послуг на суму 1,3 млн грн. [1], якими скористалося 733 члени СОК (табл. 2). На заготівлю та реалізацію було зібрано 836,8 т молока, що складає 0,4 % від загальної кількості (194,8 тис. т), яка надійшла на переробні підприємства області за досліджуваний період. Це свідчить про те, що кооперативи фактично не є впливовим гравцем на ринку молокосировини.

Кооперативи „Жубровицький“ та „Поліський світанок“ Олевського району є багато функціональними: надають послуги у рослинництві і тваринництві. Водночас, вартість послуг зі збирання молока у валовій вартості наданої допомоги складає 76,6 %, або 293,8 тис. грн, у СОнК „Жубровицький“ та 72,7 %, або 351,7 тис. грн, у СОнК „Поліський світанок“. Таким чином, збір молока у його членів є пріоритетним напрямком кооперативів Олевського району, які, водночас, залишаються єдиними діючими кооперативами з дев'яти зареєстрованих у районі.

Таблиця 2. Інформація щодо діяльності молочарських кооперативів у Житомирській області за 2012 р.

Назва СОК	Кількість, чол.		Надано послуг, тис. грн	Річний обіг коштів, тис. грн	Заготовлено та реалізовано молока, т
	членів	працівників			
СОК „Хлібороб“, Ружинський район	167	5	-	143	361
СОК „Соболівський“, Романівський район	76	2	300	414,4	155,9
СОК „Поліський світанок“, Олевський район	117	7	483,7	467,7	86
СОНК „Жубровицький“, Олевський район	373	4	383,5	383,5	233,9
Всього	733	18	1310,2	1408,6	836,8

Відсутні дані

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [1].

За даними Головного управління агропромислового розвитку середня закупівельна ціна на молоко у господарствах населення за 2012 р. по області склала 2,16 грн/кг. Серед досліджених кооперативів лише один («Поліський світанок») закуповував молоко за ціною, більшою ніж переробні підприємства у ОСГ (рис. 2).

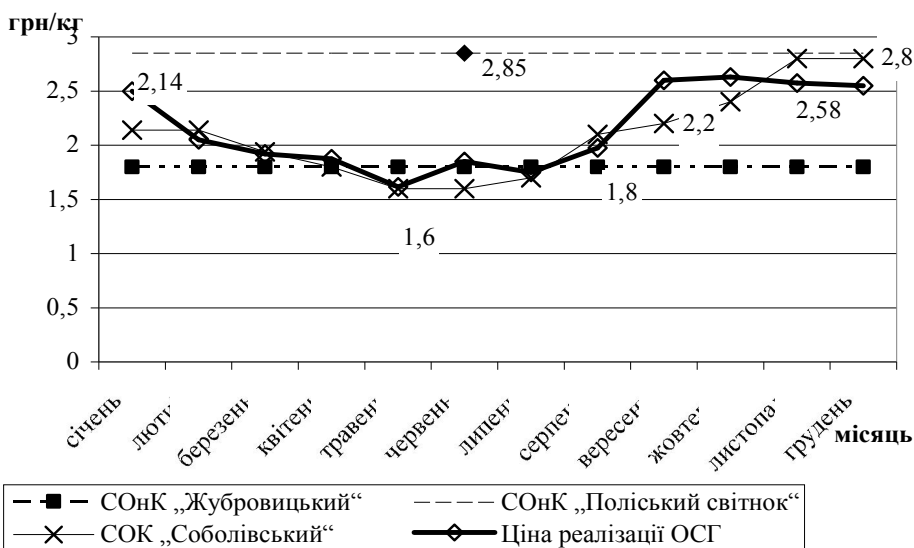

Рис. 2. Динаміка закупівельних цін на молоко обслуговуючими кооперативами у 2012 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [1].

За даними моніторингу цін, впродовж року у закупівлі молока кооперативами простежується така тенденція: найбільшу ціну за молоко має той кооператив, обсяги заготівлі якого є меншими, а кількість членів – відносно середньою по області (таблиця 2). Отже, на ціну закупівлі напряму впливає структура кооперативу: наявність необхідного устаткування, кількість членів кооперативу, вартість основних виробничих фондів тощо.

Водночас, науковцями та практиками визначено ряд проблемних питань, які перешкоджають об'єднанню селян в обслуговуючі кооперативи й гальмують розвиток вже існуючих:

- недоцільність кооперування щодо певних видів господарської діяльності, оскільки об'єднання не підкріплені відповідними економічними розрахунками [4];
- незрозумілий для членів кооперативу механізм ціноутворення;
- відсутність досвіду та поняття принципів взаємовідносин як в межах кооперативу, так зовнішнім середовищем;
- переважання централізованого управління над демократичним принципом кооперації;
- складність реалізації молкосировини переробним підприємствам через вищу ціну, аніж у господарствах населення.

Більшість труднощів, які з'являються у процесі діяльності кооперативів, пов'язані з його внутрішнім середовищем (управлінський характер, внутрішньогосподарські відносини). Вирішення проблем такого характеру потребують консультативної допомоги, яку можуть здійснювати наукові установи, громадські та дорадчі організації, а також бізнес-тренери з кооперації. Надання консультацій для обслуговуючих кооперативів має здійснюватися за сприяння держави і, як правило, за рахунок бюджетних коштів, оскільки додаткові витрати на консалтингові послуги для кооперативів будуть обтяжливими.

Теорія і практика вітчизняного кооперативного руху передбачає врахування впливу негативних факторів ринку молочовиробництва. Серед зазначених вище проблем особливої уваги заслуговує процес реалізації молкосировини кооперативами. Так, за словами одного з членів кооперативу «Мирославка» (Бердичівський р-н, Житомирська обл.), переробники не виявляють зацікавленості у купівлі молока в новостворених СОК за ціною, вищою ніж у господарств населення. Одним із виходів з цієї ситуації є входження у кооператив асоційованого члена – переробного заводу. Іншими словами, у межах кооперативу можливою є вертикальна інтеграція, яка дасть змогу виробникові мати гарантію – постійний канал збуту своєї продукції. Однак, одразу постає питання: де знайти переробне підприємство згодне співпрацювати з СОК на умовах асоційованого членства? На основі розрахунків та бізнес-плану можна визначити доцільність відкриття нового міні-заводу (цеху) з переробки молока.

Відповідно кошти на створення переробного цеху можна залучити за рахунок інвестицій, державних програм тощо.

Водночас, створення кооперативів з обслуговування виробників молока не є доцільними у селах, які прилегли до населених пунктів, з великими продуктовими ринками. Адже, на міських базарах молоко можна продати за більшу ціну кінцевому споживачеві, ніж у селі на приймальному пункті. Тому, ціна за молоко, яку може запропонувати СОК своїм членам (рис. 2), не завжди зможе конкурувати з показником у 4–6 гривень за літр (ціна продажу молока на Житньому ринку міста Житомира). Тому питання пошуку ринку збуту своєї продукції є ключовою проблемою у розвитку СОК, адже переробники не дуже зацікавлені платити більше, маючи альтернативу у вигляді одноосібних селянських господарств, які, у своїй переважній більшості, отримують від продажу молока мінімум 30–50 % від свого сукупного доходу.

Разом з тим, обслуговуючі кооперативи мають певні переваги для дрібних виробників молока. Традиційно до конкурентних переваг сільськогосподарської кооперації відносять ряд соціально-економічних пріоритетів, серед яких такі, як: виконання ролі активного осередку громади, навколо якого відбувається розвиток сільської місцевості; можливість розвивати місцеву інфраструктуру; наявність власної соціально-економічної бази у власності членів кооперативу; багатогалузевий характер діяльності, який сприяє створенню інтегрованого господарства. З метою систематизації сильних і слабких сторін, оцінки зовнішнього середовища та притаманних для СОК специфічних проблем проведемо СВОТ-аналіз (табл. 3).

Таблиця 3. Характеристика зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності молочарських обслуговуючих кооперативів

Можливості, які дозволяють реалізувати сильні сторони	Зниження загроз за рахунок реалізації сильних сторін
1	2
Реалізація великооптових партій молокосиrowини вищої якості без посередників, у результаті чого: можливість встановлення більшої „закупівельної“ ціни на молоко та задоволення потреби у якісній продукції.	Закупівля необхідних матеріалів, обладнання та надання послуг за собівартістю (здешевлення для членів кооперативу).
Ефективне використання молокосиrowини (можливість довшого зберігання і швидшої реалізації за рахунок наявного обладнання/транспорту) шляхом наближення виробників до споживача.	Підвищення рівня зайнятості у селі.
Задоволення потреб споживачів молокопродукції за рахунок багатофункціонального характеру діяльності СОК (збір, переробка, реалізація тощо).	Участь СОК у розвитку інфраструктури (соціальної, економічної), що знижує соціальну напруженість у селі.

Закінчення табл. 3

1	2
Державна підтримка у розвитку підприємницької діяльності на селі (бюджетні програми підтримки) та підтримка соціальних ініціатив обслуговуючої кооперації.	Небажання переробників платити більшу ціну за молокосировину, як наслідок, кооператив може залишитися без ринку збуту.
Сприяння державою у створенні ефективного механізму отримання СОК комерційних кредитів, фінансування в рамках грантів допомоги (тощо).	Низький рівень кваліфікації менеджменту СОК (голова правління) у поєднанні з формальною реалізацією самоуправління (загальні збори).
Підготовка державою кадрів для СОК (бухгалтери, менеджери, ветеринари та ін.).	Застарілі методи залучення членів до управління зі збереженням централізованого керування (відсутність демократичного принципу управління).
Розширення ринків збуту, що дозволить збільшити кількість обігових коштів.	Пасивність членів кооперативу в обговоренні, прийнятті управлінських рішень.
Підвищення фінансової стійкості СОК за рахунок залучення до кооперативу асоційованих членів.	Викривлене поняття потенційних членів про суть обслуговуючої кооперації або нерозуміння деяких принципів («безприбутковість»).

Джерело: розроблено автором.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Сучасний стан виробництва молока свідчить про те, що основним постачальником сировини на переробні підприємства Житомирської області є господарства населення. Більша частина молокосировини, яка надходить на переробку, низької якості (76,1 % другого сорту), у той час як, відповідно до вимог країн ЄС, придатним для виробництва молока і молокопродукції є молоко вищого сорту та екстра. За таких обставин, є потреба у зростанні кількості обслуговуючих кооперативів зі збору та реалізації молока.

2. Наразі (станом на 1 січня 2013 р.) в області функціонує 11 обслуговуючих молочарських кооперативів. Обсяг реалізованого молока не перевищує 1 % від загальної кількості, яка надійшла на переробні підприємства. Проте, як свідчить практика, СОК здатні збирати молоко у своїх членів за кінцевою ціною, яка вища ніж при реалізації господарствами населення на молоко-приймальних пунктах.

3. Мала кількість функціонуючих СОК молочного напрямку пояснюється певними проблемами, які виникають у процесі діяльності кооперативів:

- пошуком ринку збуту за умови, коли переробні підприємства не бажають «переплачувати» за молокосировину;
- складність отримання кредитних коштів для розвитку кооперативу;
- пасивною участю членів кооперативу в управлінні (обговоренні, прийнятті управлінських рішень);
- низьким рівнем менеджерських здібностей голови правління та інших членів адміністрації кооперативу.

4. Водночас, обслуговуючі молочарські кооперативи, на відміну від господарств населення, мають певні переваги:

- реалізацію великооптових партій молкосировини вищої якості за відповідну більшу „закупівельну“ ціну;
- більш ефективне використання молкосировини шляхом наближення виробників до споживача;
- збереження високих якісних показників реалізованої продукції, за рахунок чого член СОК може отримати більшу ціну за вироблене ним молоко;
- закупівлю необхідних матеріалів, обладнання та надання послуг за собівартістю (здешевлення) для членів кооперативу;
- окрім збору і реалізації молока, кооператив може надавати додаткові послуги як ветеринарне обслуговування худоби та забезпечення ветпрепаратами, послуги зі штучного осіменіння корів, випасання худоби на колективному пасовищі, переданому в розпорядження громади, і виконувати роботи з покращання цих пасовищ.

5. У масштабах сільської громади та регіону обслуговуючий кооператив здатний вирішувати соціально-економічні проблеми:

- підвищення рівня зайнятості у селі;
- розвиток інфраструктури (соціальної, економічної), що знижує соціальну напруженість;
- задоволення потреб споживачів молока у якісному продукті, а також за рахунок багатофункціонального характеру діяльності СОК (переробка–реалізація), пропозиції інших видів молокопродукції.

Переваги кооперативного способу ведення агробізнесу давно визнані у Європі та світі. Наразі в Україні склалася потреба у вдосконаленні процесів виробництва, зберіганні та реалізації молкосировини. Перешкодою до цього є економічна слабкість виробників, переважну більшість яких складають господарства населення. На відміну від дрібних виробників, перевагою обслуговуючої кооперації є її організаційна система, яка будується на особистій зацікавленості учасників, де інтереси членів СОК об'єднуються від простої форми ОСГ до складних, за принципом «знизу–вгору», ґрунтуючись на реальних можливостях і потребах селян. Як наслідок, дрібні агровиробники, які отримують за свою продукцію малу платню, зацікавлені у створенні обслуговуючих кооперативів, адже СОК здатен реалізовувати ряд соціально-економічних переваг як індивідуально для члена кооперативу, так і для громади та галузі в цілому.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку стратегії реалізації переваг та подоланню загроз обслуговуючої кооперації дрібних виробників молока.

Література

-
1. Дані (звіт) Головного управління агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації за 2007–2012 рр.

2. *Зіновчук В. В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / *В.В. Зіновчук* /. – Вид. 2-ге перероб. та доп. – К. : Видавництво «Логос», 2001. – 380 с.

3. *Льчук М. М.* Ефективне функціонування молокопродуктового під комплексу України / *М.М. Льчук* /. – К.: Нічлава, 2004. – 312 с.

4. *Лавриненко І.* Міфи і реалії молочної галузі/ *І. Лавриненко* //. – Електронний ресурс. – Режим доступу:

<http://racurs.ua/172>

5. *Маслак О.М.* Скотарство України: реалії сьогодення/ *О.М. Маслак* //. – Електронний ресурс – Режим доступу:

<http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/17-2010-06-11-12-52-32/878-2012-02-17-12-39-42.html>

6. Переробні підприємства заборгували за молоко 14 мільйонів гривень/ Електронний ресурс – Режим доступу:

<http://visnyk.lutsk.ua/2012/08/03/pererobni-pidpryjemstva-zaborhuvaly-za-moloko-14-miljoniv-hryven/>

7. *Прокопенко О.М.* Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / за ред. *Н.С. Власенко* //. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 54 с.

8. Статистичний щорічник Житомирської області за 2012 рік. / за ред. *Л. О. Рижкової* /. – Ж.: Головне управління статистики у Житомирській області, 2013. – 479 с.

9. Тваринництво (1995-2011pp.)/ Статистична інформація, Головне управління статистики у Житомирській області/ Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.stat.ic.zt.ua/>
